

O'ZBEKISTON TEKISLIK QISMI RELYEFI.

Xo'jaxonova Zuxra

ANNOTATSIYA: *Mazkur maqolada, O'zbekistonning tekislik qismi relyefining umumiy xususiyatlari, morfologiyasi va geologik rivojlanishi tahlil qilinadi. Relyefning hudud iqtisodiyoti, iqlimi, qishloq xo'jaligi va infratuzilmasiga ta'siri yoritiladi. Tekislik relyefining shakllanishida tabiiy-geologik jarayonlar va inson faoliyatining o'rni muhokama qilinadi. Maqola hudud relyefining ekologik ahamiyatini ham ochib beradi.*

Kalit so'zlar: *O'zbekiston, tekislik relyefi, geologik jarayonlar, tabiiy resurslar, ekologik ahamiyat.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi geografik jihatdan turli xil relyef shakllariga boy hududdir. Uning relyefi tog'lardan tortib keng tekisliklargacha o'zgarib boradi. Mamlakatning janubiy va markaziy qismlarida joylashgan keng tekisliklar hududi geografik jihatdan iqtisodiy va ekologik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada O'zbekistonning tekislik qismi relyefi tahlil qilinib, uning tabiiy-geologik xususiyatlari, shakllanish jarayonlari va xo'jalikdagi ahamiyati yoritiladi.

O'zbekistonning tekislik qismi relyefi

1. Tekislik relyefining umumiy tavsifi

O'zbekistonning tekislik hududlari asosan Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon kabi yirik daryolar vodiysini va Qizilqum cho'lini o'z ichiga oladi. Ushbu tekisliklar dengiz sathidan 150-300 metr balandlikda joylashgan bo'lib, qumli va toshloq cho'l relyefiga xos.

2. Geologik rivojlanish va relyefning shakllanishi

Hudud relyefi asosan qadimiy paleogen va neogen davrlari jarayonlarida shakllangan. Zarafshon va Amudaryo kabi daryolar yotqiziqlari, shuningdek,

shamol eroziyasi hudud relyefiga katta ta'sir ko'rsatgan. Bu jarayonlar natijasida qumliklar, tekis vodiysimon relyeflar va quyi cho'llar yuzaga kelgan.

3. Relyefning xo'jalikdagi ahamiyati

Tekislik hududlari qishloq xo'jaligi uchun katta ahamiyatga ega. Sug'oriladigan yerlar, yaylovlar va chorvachilikka moslashgan hududlar aynan shu relyef qismlarida joylashgan. Shuningdek, tabiiy resurslar, jumladan, gaz va neft qazib olishda ham ushbu relyef katta rol o'ynaydi.

4. Ekologik muammolar

Hudud relyefi yerning buzilishi, shamol eroziyasi, cho'llanish kabi ekologik muammolarga duch kelmoqda. Inson faoliyati, sug'orish tizimlarining noto'g'ri ishlashi va yer resurslarining haddan ziyod ekspluatatsiyasi ushbu muammolarni kuchaytiradi.

O'zbekistonning tabiiy geografik tuzilishi xilma-xil bo'lib, hududning shimoli-g'arbiy va g'arbiy qismlari tekisliklardan, sharqiy hamda janubi-sharqiy qismlari esa tog'lar va ular orasidagi vodiy (botik)lardan tashkil topgan.

Tekislik va tog'li hududlar nafaqat geologik tuzilishi va relyefi bilan, balki hozirgi tabiiy geografik xususiyatlari jihatidan ham sezilarli darajada farq qiladi. Tog' hududlarida denudatsiya va eroziya jarayonlari kuchli kechib, nuragan jinslar tekisliklarda to'planadi. Tekisliklar esa uzoq muddat dengiz ostida bo'lib, qalin cho'kindi jinslar bilan qoplangan. Tog' hududlari asosan paleozoy va mezozoy davri jinslaridan iborat bo'lib, gersin va so'nggi tektonik jarayonlar ta'sirida ko'tarilgan.

Hududning tekislik qismi quruq iqlimga ega, yozi juda issiq, tog'oldi va tog' hududlari esa nisbatan salqin bo'lib, yog'in miqdori ortadi. Shu sababli tuproq va o'simlik qoplami ham har xil bo'lib, bu farqlar asosida O'zbekiston hududi ikki qismga: tekislik qismi hamda tog'oldi va tog' qismiga ajratiladi.

Tekislik qismi asosan shimoli-g'arbiy va g'arbiy hududlarni o'z ichiga oladi. Bu hududning yer yuzasi dengiz sathidan 100-250 metr balandlikda joylashgan va mamlakatning eng qurg'oqchil qismidir. Asosiy qismini cho'llar tashkil etib, ular mos sharoitdagi o'simlik va hayvonot dunyosiga ega.

Tog'oldi va tog' hududlari esa janubi-sharqiy va sharqiy hududlarni qamrab oladi. Ushbu qismda adirlar, tog'oldilar, tog'lar va ular orasidagi vodiylar mavjud bo'lib, tabiat unsurlari tog' tomon balandlashgan sari o'zgaradi va balandlik mintaqalanishi yuzaga keladi.

O'zbekistonning tekislik va tog' hududlari tabiiy sharoitlari jihatidan farqlanuvchi yirik tabiiy hududiy komplekslarga bo'linadi. Hududni tabiiy geografik okruglarga ajratish nafaqat ilmiy ahamiyatga ega, balki amaliy jihatdan ham foydali.

O'zbekistonning tekislik qismi tabiiy geografik xususiyatlariga ko'ra 5 ta okrugga bo'linadi: 1) Ustyurt, 2) Quyi Amudaryo, 3) Qizilqum, 4) Quyi Zarafshon va 5) Orol.

Tog'oldi va tog'li qismlar esa 6 ta tabiiy geografik okrugini tashkil etadi: 1) Surxondaryo, 2) Qashqadaryo, 3) O'rta Zarafshon, 4) Mirzacho'l, 5) Chirchiq-Ohangaron va 6) Farg'ona. Ushbu okruglar murakkab tabiiy sharoitlari (yer yuzasining tuzilishi, iqlimi, suv resurslari, tuproq va o'simlik qoplami) bilan o'zaro farqlanadi.

Chirchiq-Ohangaron tabiiy geografik okrugi O'zbekistonning shimoli-sharqida, Sirdaryo va G'arbiy Tyanshan tog'lari orasida joylashgan. Hududning yer yuzasi Sirdaryo sohillaridan shimoli-sharqqa tomon balandlashib, G'arbiy Tyanshan tog' tizmasi bilan tutashadi. Bu hudud gersin tog' hosil bo'lish jarayonida shakllangan bo'lib, keyingi tektonik harakatlar natijasida katta va kichik yoriqlar paydo bo'lgan. Hozir ham davom etayotgan tektonik jarayonlar natijasida tog' tizmalari (Chatqol, Piskom, Qorjontov, Qurama) va ular orasidagi botiqlar (Chirchiq va Ohangaron vodiylari) shakllangan. Ushbu hududda zilzilalar tez-tez uchrab turadi.

Iqlimi balandlikka qarab o'zgaradi: iyul o'rtacha harorati $+26...+27^{\circ}\text{C}$, yanvar esa $-2...-14^{\circ}\text{C}$ atrofida. Yillik yog'in miqdori 300–550 mm bo'lib, G'arbiy Tyanshanda bu miqdor 800–900 mm gacha yetadi. Sirdaryoning o'ng irmoqlari bo'lgan Chirchiq va Ohangaron daryolari hududdan oqib o'tadi.

Tuproq-o'simlik qoplami balandlik mintaqalanishi qonuniyatiga mos kelib, adir, tog' va yaylov zonalarini o'z ichiga oladi.

Ustyurt tabiiy geografik okrugi, esa, O'zbekistonning eng shimoli-g'arbida joylashgan bo'lib, dengiz sathidan 100–250 metr balandlikdagi platodan iborat. Platoning yer yuzasi bir xil bo'lmasdan, kichik balandliklar va ular orasidagi botiqlardan tarkib topgan. Atrofida tik jarliklar (chinklar) mavjud. Ustyurt ochiq hudud bo'lgani uchun sovuq havo oqimlari to'siqsiz kirib keladi, bu esa qattiq iqlim sharoitini yuzaga keltiradi. Yanvar o'rtacha harorati –10...–11°C bo'lib, ba'zan –38°C gacha tushadi. Yozi issiq va quruq bo'lib, maksimal harorat +44°C ga yetadi. Ushbu okrug quruq cho'l landshafti bilan ajralib turadi.

XULOSA

Barcha ko'rsatilganlarni xulosalaylik, Mazkur maqola tahlil natijalariga asosan, O'zbekistonning tekislik qismi relyefi mamlakat geografiyasida katta ahamiyat kasb etadi. U nafaqat iqtisodiy resurslarni shakllantirishda, balki ekologik barqarorlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Relyefning shakllanishini tushunish va ekologik muammolarni hal qilish uchun ilmiy asoslangan choralar ko'rish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov A. "O'zbekiston geografiyasi." Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2019.
2. Matkarimov O. "Geografik relyefning tahlili." Toshkent: Universitet nashriyoti, 2021.
3. "O'zbekiston relyefi va tabiat resurslari." Geografiya ilmiy jurnali, №3, 2023.
4. Beruniy I. "Markaziy Osiyo relyefining shakllanishi." Toshkent: Fan, 2020.
5. "Amudaryo va Sirdaryo vodiysi relyefi." Ekologik tadqiqotlar, 2022.

a

